

Publikacja historyczna

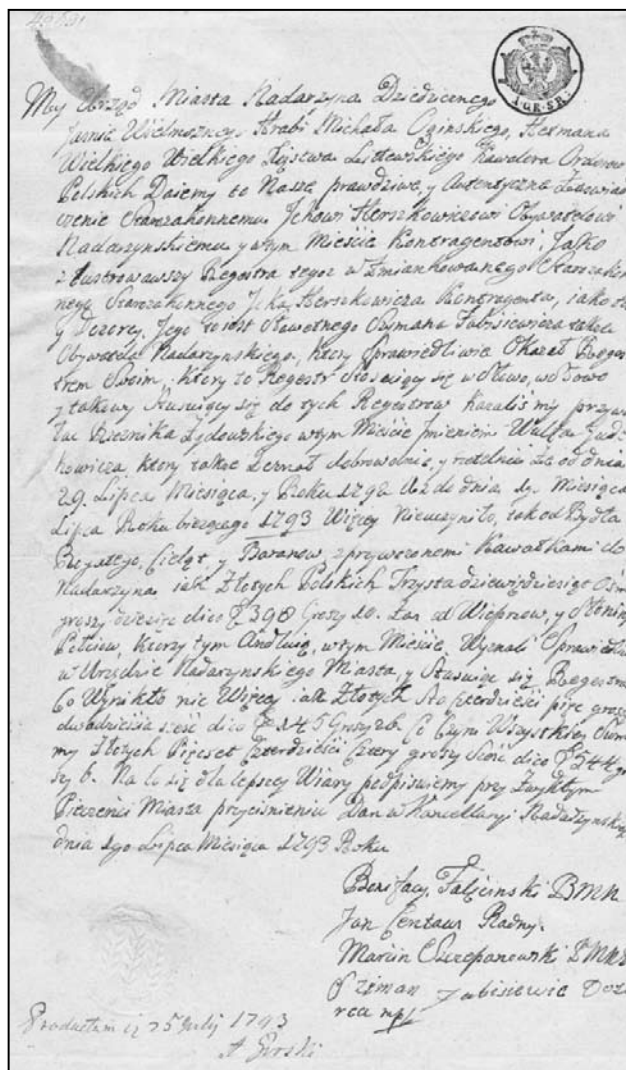
W związku z Jubileuszem nadania praw miejskich Nadarzynowi, rozpoczęto opracowanie historycznego zarysu dotyczącego dziejów Nadarzalna. Publikacja ta powstaje na podstawie dostępnych źródeł historycznych oraz prac, artykułów, map, fotografii i zbiorów historycznych mieszkańców Nadarzalna.

Serdecznie zapraszamy osoby chętne do współpracy lub posiadające materiały mogące wzbogacić i uzupełnić powstające opracowanie (Referat Promocji UG 22 729 81 85 w. 165). Tym wszystkim, którzy już podzielili się z nami swoją wiedzą, zasobami z rodzinnych archiwów i są otwarci na współpracę serdecznie dziękujemy.

Jarosław Wołkowycki

Historia Nadarzalna (cz. II)

W XVII i XVIII wieku Nadarzaln kilkakrotnie zmieniał swoich właścicieli. Początkowo należał do rodu Nadarzalńskich. W 1678 roku stał się własnością kolegium jezuitów płockich. Miasteczko Nadarzaln wraz z wsiami Walendów i Wolica zapisał zakonowi Towarzystwa Jezusowego w 1661 roku Michał Karnkowski, starosta wyszogrodzki. Darowiznę zatwierdziła konstytucja z 1661 roku, a Jezuici weszli w posiadanie tych dóbr po śmierci ich właściciela¹. Dzięki wsparciu finansowemu Karnkowskiego w 1661 r. w Nadarzalnie zbudowany został nowy kościół, w miejscu starego, spalonego podczas potopu szwedzkiego. W 1680 roku proboszczem był tu Ks. Walenty Kieszkowski. Od początku XVIII wieku, kiedy trwała wojna północna oraz wojna domowa w Polsce o tron, Nadarzaln, jak cała Polska, był wielokrotnie niszczone przez przemarsze wojsk. W 1710 roku dotknęła go zaraza „(...) i przemarsze wojsk moskiewskich wyludniły majątek, stracono wówczas 340 osób.”² Jezuici płocki nie uznawali swobód i praw, które przysługiwały mieszkańcom Nadarzalna z racji miejskiego statusu osady. Traktowali ich jak ludność rolniczą. Czasy te były ciężkie dla mieszkańców Nadarzalna, miasto było zaniedbywane i wręcz ograbiane przez zakonnych właścicieli³. Po kasacji zakonu w 1774 roku Nadarzaln stał się własnością hetmana Ksawerego Branickiego. Kolejnymi właścicielami byli: Kajetan Chajęcki - szambelan Jego Królewskiej Mości (w 1781 roku płacił on 16 000 złp rocznego czynszu)⁴, następnie niejaki Piotrowski⁵. Potem zaś hrabia Michał Ogiński. Mieszkańcy przez wiele

Dokument z 1793 r. z pieczęcią Nadarzalna.

lat doznawali ciągłego ucisku, a ich sytuacja poprawiła się znacząco dopiero od chwili, gdy właścicielem miejscowości został hrabia Adam Tomasz Ostrowski. Zastąpił on nałożone na miejscową ludność robocizną na czynsz. Z jego inicjatywy i dzięki jego funduszom w 1806 roku wybudowany został nowy, stojący po dziś dzień kościół w Nadarzalnie, pw. św. Klemensa Papieża i Męczennika. Autorem projektu świątyni był znany ówczesnie w całej Polsce architekt – Jakub Kubicki (jest on także autorem zajazdu nadarzalńskiego oraz znajdującego się w pobliskim Młochowie zespołu pałacowego, a jego najbardziej znanymi dziełami są tzw. Arkady Kubickiego na Zamku Królewskim w Warszawie, pałac w Radziejowicach, czy też przebudowa Belwederu; był także autorem pierwotnego projektu Świątyni Opatrzności Bożej). Nadarzalńska świątynia zbudowana w 1806 roku – murowana, otynkowana, klasycystyczna, powstała na planie elipsy. Według opisu z 1865 r. „(...) odznaczający się wewnątrz trzema pięknymi w ołtarzach obrazami: w wielkim Ukrzyżowanie Chrystusa Pana, w dwóch zaś bocznych Zwiastowanie Najświętszej Panny i świętą Annę (...) przedstawiające.”⁶

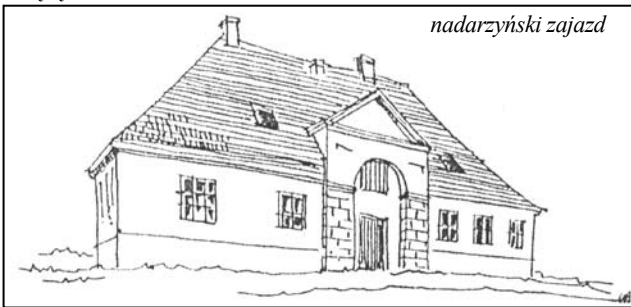
Fundator kościoła, a zarazem właściciel Nadarzalna, hrabia Tomasz Adam Ostrowski był wybitnym mężem stanu i jedną z najwybitniejszych postaci przełomu XVIII i XIX wieku. Pełnił wiele ważnych politycznych funkcji. Był m.in. kasztelanem dworskim, osobą zaufaną króla Stanisława Augusta, członkiem Rady Nieustającej⁷. „W 1781 r. objął stanowisko Prezesa Komisji Ekonomicznej skarbu. W dniu 17 maja 1791 roku

został podskarbin nadwornym koronnym.(...) W okresie Księstwa Warszawskiego w 1808 roku (...) został mianowany prezesem Głównej Izby Obrachunkowej. W dniu 9 marca 1809 r. otrzymał nominację na marszałka sejmu. Rok później wszedł do Senatu jako wojewoda, a 6 grudnia 1811 roku otrzymał stanowisko prezesa. W lipcu 1814 roku stanął na czele Komitetu Cywilnego, mającego za zadanie opracowanie nowych zasad administracyjnych kraju.(...) W dniu 17 stycznia 1817 r. na krótko przed śmiercią został mianowany Prezesem Senatu.⁸ Zmarł w dniu 5 lutego 1817 roku, a pochowany został w nadarzyńskim kościele. Mowę pożegnalną nad jego trumną wygłosił m.in. Julian Ursyn Niemcewicz.

www.tomaszostrowski.com.pl

W tym samym czasie, zaprojektował Kubicki także miejscowy zajazd, również w stylu klasycystycznym „(...) usytuowany w pobliżu kościoła i rynku, a jednocześnie u wylotu głównego traktu w kierunku Warszawy. Zajazd ten obszerny i wygodny, dający schronienie zarówno podróżnym, jak ich koniom zaopatrzone w szynk z zapleczem stał się znaną i licznie odwiedzaną szczególnie przez kupców gospodą.⁹ Według legendy gościł w nim wraz ze swym sztabem przed bitwą pod Raszynem w 1809 roku naczelny dowódca wojsk Księstwa Warszawskiego książę Józef Poniatowski.

nadarzyński zajazd

Po trzecim rozbiore Polski w 1795 r., Nadarzyn wchodzący ówczesnie w skład powiatu błoskiego znalazł się w obrębie zaboru pruskiego. W 1807 roku w wyniku wojen napoleońskich powstało Księstwo Warszawskie, które wzorem Francji podzielone zostało na departamenty. Nadarzyn, który do niego należał, znalazł się w departamencie warszawskim. W 1815 roku, po

Semitopograficzeskaja Karta Carstw Polskogo - St. Petersburg 1811 r.

upadku księstwa, tereny te weszły w skład Królestwa Polskiego pod zwierzchnictwem cara Rosji – Aleksandra I. Od 1837 roku, po zmianach wprowadzonych przez zaborcę, Nadarzyn wszedł w skład guberni warszawskiej.

Nadarzyn ucierpiał także w okresie powstania listopadowego (1830 – 1831 r.), kiedy to znaczne siły wojskowe skoncentrowane były na linii Blonie – Nadarzyn¹⁰. Miasto znajdujące się w bezpośrednim sąsiedztwie stolicy było miejscem postoju dla pędzonych przez Rosjan jeńców. Śladem ich bytności, w zamienionym na więzienie nadarzyńskim kościele, są odnalezione w 1994 roku podczas prac konserwatorskich inskrypcje. Na marmurowym epitafium hrabiego Tomasza Ostrowskiego pozostawili je więźni tu powstańcy. W zapiskach jest mowa o miejscu zabrania jeńców z warszawskiej Woli – być może któryś z nich był świadkiem wydarzeń związanych z obroną fortu Wola, opisanych przez Adama Mickiewicza w sławnej „Reducie Ordonu”. Odczytano m.in. następujące zapisy: „Leopold Ogrodowicz... dnia 13 września 1831...Dzisiaj przeprowadzają nas tu stąd do Warszawy...wszyscy nas tu w kościele jest 318 przeprowadzonych z Woli pod Warszawą...;Xawery Skibicki d.8 tu przyproawdzen iako niewolnik zabrany w Woli pod Warszawą na d.6 wyszedłem z tej Świątyni Pańskiej w marszu nie wiedząc przeznaczenia d.13września 1831 r; Franciszek Patysiewicz zabran do niewoli w Woli d 6.9...83.l; Xaweryn Taylor równego innymi doznał losu.¹¹”

W 1865 r., jak podaje „Encyklopedyja powszechna” Nadarzyn należy do Władysława Krasnodębskiego, a zamieszkiwało w nim 939 osób. W tym „(...) chrześcijan 423, starozakonnych 516, utrzymujących się z rolnictwa, rzemiosł i handlu”. Jeśli chodzi o zabudowę znajdowało się tu 5 murowanych domów, 60 drewnianych, murowany kościół parafialny, szkoła elementarna, szopa na narzędzia ogniowe, drewniana synagoga i łaźnia. Co tydzień odbywały się targi, zaś 6 razy w roku jarmarki¹².

W 1863 r. wybuchło powstanie styczniowe. Okoliczne lasy stały się schronieniem dla powstańców. W pobliskim Młochowie

Mappa Królestwa Polskiego - M. Nipanicz, Warszawa 1863 miała miejsce potyczka z Moskalami¹³.

Rok 1864 przyniósł ogromne zmiany dla polskiej wsi. Na mocy ukazu carskiego następuje uwłaszczenie chłopów. Dotychczasowe obszary dworskie zostały uwłaszczone pomiędzy użytkujących je chłopów, przy czym część folwarków pozostała jednak w posiadaniu szlachty. Utworzono wtedy samorządowe gminy wiejskie.

Po powstaniu styczniowym ziemie polskie dotknęły carskie represje wiele miast straciło swój status. I tak w **1869 roku na mocy ukazu cara Nadarzyn został pozbawiony praw miejskich** i jako miejscowość o statusie osady włączony do powstałej w 1864 roku gminy Młochów.

W 1893 r. dobra Nadarzyn składały się z folwarku Nadarzyn, Walendów, Paszków, Czarny Las, Cesin, Kajetany, Lipnik i Walendów. W tamtym czasie przez Nadarzyn przechodzi droga „bita” oddzielająca się za Falentami od szosy prowadzącej na Tarczyn do Radomia¹⁴.

W latach 1900 - 1902 ma miejsce przebudowa zajazdu nadarzyńskiego. Pozostawiono jego funkcje hotelarsko – gastronomiczne. „Przybrał kształt, który pozostał w pamięci wielu mieszkańców, gdyż nawet w okresie okupacji niemieckiej gdy większość budynków została strawiona przez pożary pozostał, stanowiąc jedyną pamiątkę dawnej świetności Nadarzyna jako miasta ustanowionego w 1453 roku”.¹⁵

¹⁻⁴ Encyklopedia Jezuitów: www.jezuici.krakow.pl/Bibl/enc.htm;
hasło: Nadarzyn;

⁵⁻⁶ „Encyklopedia powszechna” (T. XIX, Nakład, druk i własność S. Orgelbranda Księgarza i Typografa, Warszawa 1865, s. 146) ⁷⁻⁸ *Ród Ostrowskich w dziejach Tomaszowa i Rzeczypospolitej – Muzeum w Tomaszowie Maz. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim*, s. 8-9;

⁹⁻¹⁰ Grażyna Siczek – „Pięć wieków Nadarzyna” (maszynopis w zbiorach Biblioteki Publicznej Gminy Nadarzyn);

¹¹ Bohdan Skaradziński „Nadarzyński relikwiarz” - „U nas; (1994 nr 9); ¹² „Encyklopedia powszechna” (T. XIX, Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, Księgarza i Typografa, Warszawa 1865, s. 146);

¹³ Stanisław Zieliński „Bitwy i potyczki 1863-1864”. Raperswil 1913 r.; ¹⁴ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, t.VI, Warszawa 1893 r., s. 855 - 856;

¹⁵ Historia pewnego budynku, który stał się Ośrodkiem Kultury *Wiadomości Nadarzyńskie* Nr 6 (38) 2002 r. str. 16.

Dorota Głodek - członek grupy historycznej

